

“Allah size, emanetleri/yönetimleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm vereceğiniz zaman, adaletle hüküm vermenizi emrediyor! Allah size ne kadar da güzel öğütler veriyor! Şüphesiz, Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir.”

(Nisa, 4/58)

N- ÂMİR-MEMUR İLİŞKİLERİNDE ÂDÂB

İslam'da devlet işleri “emanet” kapsamındadır. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim’inde şöyle buyuruyor:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

“Allah size, emanetleri/yönetimleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm vereceğiniz zaman, adaletle hüküm vermenizi emrediyor! Allah size ne kadar da güzel öğütler veriyor! Şüphesiz, Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir.”¹

Emanet, insanda iç huzuru/sükûnet ve güven duygusunun yerleşip endişe ve korkunun zail olması hâli anlamına gelen ‘EMN’ kökündendir. *Emanet* hem insanın güven hâlinin hem de güvenilen kimseye bırakılan şeyin ismidir.”² Bu kelime, daha çok güvenilen kimseye geçici süre ile bırakılan eşya için kullanılır.

Ayette *emanet* kavramının, ahlâkî, siyasî ve hukukî bir içerik taşıyan *adalet* ve yönetimde esas olan *ehliyet* kavramlarıyla birlikte kullanılması, bu kavrama daha hususî bir anlam kazandırmıştır. O nedenle bu ayetteki emanetten maksat mülkiyeti, yönetimi ve muhafazası ehliyet sahibi güvenilir kimselere verilmesi gereken kurum ya da değerlerdir. Sözelimi hükümetten tutun da devleti vücuda getiren en küçük birime varıncaya kadar birimlerin hepsi bu âyetin kapsamına dâhildir. Tabîî ki yönetimde ehliyet esas olmakla birlikte, ye-

¹ Nisa, 4/58.

² Rağıb, *Müfredat*, ‘EMN’ mad.

terli tek ilke değildir; **bilgi, beceri** ve ehliyetle birlikte görev verilecek kişide liyakat daha sonra da **hakkanîyet** ilkeleri de aranmalıdır.³

Hitap, öncelikle malın/kurumların asıl sahibi olan topluma, sonra da atama yetkisi bulunan bütün yöneticilerdir. Kendisinden vergi memurluğu görevini isteyen Ebû Zer el-Gıfarî'ye Rasûlullah (sav) şu cevabı vermiştir: *“Ya Ebâ Zer! Sen güçsüz bir insansın; bu iş ise bir emanettir. Emanet üstesinden gelemeyen kimse için kıyamet gününde zillet ve perişanlık sebebidir; sen bu talepten vazgeç!”*⁴ *“Emanetleri ehlinde başkasına vermeyin...”* *“Emanetlerin ehline verilmemesi, kıyametin (toplumun sonunun) alâmetlerindedir...”* *“Biz isteyene, özellikle de ihtiras sahibi kişilere emaneti vermeyiz.”*⁵ *“Ya Abdurrahman! Sen emaneti isteme; istediğin için verilirse, onunla baş başa bırakılırsın, istemediğin hâlde verilirse mutlaka yardım görürsün...”*⁶ Fakat emanet, ehlince istenmediği takdirde, nâ ehil ellere düşecekse, Hz. Yusuf örneğinde olduğu gibi, ehil olanlar tarafından istenmesi de bir sorumluluk gereğidir!⁷

Emanetin, diğer bir ifade ile yönetimin olduğu yerde amir ve memurların olması kaçınılmazdır. Amirler, hem kendilerine emanet edilen kurumdan hem de *“Hepiniz çobansınız ve güttüklerinizden mesulsünüz”*⁸ hadisi gereğince yönettiklerinden; yönettikleri de hem görevlerinden hem de amirlerine karşı sorumludurlar. İslam'da emanetlerin devamlılığı bu prensibe göredir.

İslam'da amir ve memur durumları, diğer toplumlardakine nazaran bir takım farklılıklar arz etmektedir. Üç yaşındaki çocuğun kral, kadının kraliçe ilân edilmesi söz konusu olmadığı gibi, dinî yaşayışı da nazarı itibara alınmadan bir kimse ne hâkim ne de hakem tayin edilir.

Başkan olabilmek için de İslam'ın öngördüğü bir takım temel prensipler vardır ki, bunlar her zaman ve ortam içinde değişmeyen ana kaidelerdir. Ancak bu kaideler tesis edildikten sonra, İslam'ın âmir-memur konusundaki hükümleri câri olur. Bu hükümleri genel prensipler adıyla şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Diğer konularda olduğu gibi âmir olma durumu da, görünüşte birileri tayin etse de gerçekte Allah vergisidir. Allah dilerse o görev-

³ Krş. Bakara, 246-251.

⁴ Müslim, İmâre, 16.

⁵ Müslim, İmâre, 14.

⁶ Müslim, İmâre, 13; Buhârî, İlim, 2.

⁷ Bkz. Yusuf, 12/55.

⁸ Buhârî, Cuma, 11; Müslim, İmare, 20.

den onu geri alabilir. “*De ki, ey mülkün sahibi olan Allah’ım, sen dilediğine mülk verirsin dilediğinden de geri alırsın. Dilediğini aziz kılar, dilediğini de zelîl edersin; hayır/tercih (istediği şekilde hareket etmek) senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye kadırsın.*”⁹ âyet-i kerîmesi bu konuya ışık tutmaktadır.

Hâl böyle olunca her âmirin işgal etmiş olduğu makamı kendisinde bir emanet; öncelikle Allah’ın emaneti olarak bilip ona göre değerlendirmesi gerekmektedir.

2- Bir İslam diyarında başkanlık, mutlak Müslümanlar arasında o makama en lâıyk olan bir erkeğe verilmelidir. Gayr-i müslim, Müslümanlara âmir olamayacağı gibi, zaruri ve geçerli bir durum yoksa kadınların amir tayin edilmeleri İslam’ın öngörmediği bir yönetim biçimidir. En azından Rasûlullah ve Sahabe döneminde böyle bir görevlendirme yapılmamıştır. Ayrıca (ailede) “...erkekler kadınlar üzerinde yöneticidirler”¹⁰ âyetinin de işaret ettiği vechile kadınlar, “*Her ne kadar da sözleri hukûken hüküm ifade etse de idârî işlerde erkeklerden derece bakımından sonra gelirler.*”¹¹ Çünkü genelde erkekler, yöneticilik kabiliyetleri bakımından kadınlara nazaran daha üstün yaratılmışlardır.¹² Özel ve zaruri durumlarda ise, neden olmasın!

3- Gayr-i müslimlerin âmir, Müslümanların memur olma durumuna gelince; bu da Allah Teâlâ’nın Müslümanlar için arzu etmediği bir yönetim biçimidir. Zira Cenâb-ı Hakk’ın: “*Allah, kâfirlere mü’minlerin aleyhinde galebeye asla bir yol ve imkân bahşetmez*”¹³ âyet-i kerîmesi kâfirin, mü’minlere hâkim (egemen bir âmir) tayin edilemeyeceği şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁴

4- Akıl-bâliğ olmayan çocuklarla delillerin, topluma egemen kılınmaları İslam’ın ehliyet ve liyakat prensibine aykırı olması sebebiyle uygun değildir.

Özetleyecek olursak; idârî mekanizmada yöneticilik görevi gerçekte Allah Teâlâ tarafından verilmiş bir emanettir. Müslüman, akıl bâliğ olmuş bir yöneticinin emri altında bulunan memurlar müştereken İslam toplumunun yönetim kadrosunu teşkil ederler. Bu kadroya dahil olan kimseler İslam’ın koymuş olduğu kural ve âdâba riayet ettikleri ölçüde yönetimde daha huzurlu ve başarılı olabilirler.

⁹ Âl-i İmrân, 3/26.

¹⁰ Nisâ, 4/35.

¹¹ Mâverdî, *Ahkâmu’s-Sultâniyye*, s. 74.

¹² Nisâ, 4/35.

¹³ Nisâ, / 141.

¹⁴ Mâverdî, *Ahkâmu’s-Sultâniyye*, s. 75.

Şimdi de Kur'an-ı Kerim'den yönetenlerle yönetilenler arasında uyulması gereken muâşeret esaslarını tespite çalışalım.

Şurasını da belirtmeliyim ki, burada âmir-memur derken kastımız, hiçbir ayırım yapmaksızın, en küçüğünden en büyüğüne kadar, bir toplumun başında olup emretme yetkisi olanlarla, emri yerine getirmekle görevli olan herkestir. Türkiye şartlarını gözönüne alacak olursak, Cumhurbaşkanı'ndan müstahdemine varıncaya kadar yöneten ve yönetilenlerin bütünüdür.

1. Âmirlerin Uymaları Gerekli Âdâb

Âmirlerin uymakla mecbur oldukları başlıca muâşeret esaslarını Allah'ın Kelam'ı Kur'an-ı Kerim'den şu şekilde tespit edip sıralayabiliriz:

a. Yönetimde Keyfilik Olmamalı

İdârecilik toplum içerisinde fertlere verilmiş önemli bir emanettir. Bu emanetin sorumluluğundan kurtulmak için onu Hakk'ın rızasına ve insanların menfaatine uygun bir şekilde kullanmak her yöneticinin en başta gelen vazifesidir. Çünkü "amir, emrinde bulunan memurlarına gösterdiği sevgi, dürüstlük; önemli veya cârî vakalarda destek ölçüsünde kendini benimsetecektir. Gerçek bir âmir, memurlarına bir rehber, bir danışman ve bir dost olduğu ve bunu davranışlarıyla isbat ettiği ölçüde gönülden itaati hak edecektir."¹⁵ Yaptığı icraatındaki yeterliliği ve memurlarına karşı davranış ve ızhâr edebildiği düşünceleriyle kendisini benimsetmeden hâkimiyet kurup, otoritesini kullanmak mümkün olamaz. Bu nedenle mesai arkadaşlarının huzuru ve görevinde başarıya ulaşmanın kolayca temini için her yöneticinin mutlaka aklın ve şer'in koyduğu ölçülere göre hareket edip, kendi heva ve arzusuna göre hâkimiyet kurmaya çalışmaması gerekir. Allah Teâlâ Kur'an'da:

وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

"Kim Allah'ın indirdiğiyle hüküm vermezse, işte dinden çıkmış fasıklar onlardır."¹⁶ âyeti ile konuya işaret etmiş, arzuya göre yönetimi men'etmiştir:

Seyyid Kutub demiştir ki: "Bu âyeti kerîme idare eden ve âmirler için memurlarına nasıl davranmaları gerektiği konusunda kesin bir ölçü olmaktadır. Âmir, İslam'a uymayacak tarzda hüküm yürüteme-

¹⁵ Ordway Tead, Bkz. Doç. Dr. Erol Eren, *Yönetim Psikolojisi*, s. 305.

¹⁶ Mâide, 5/47.

yeceği gibi âyet veya hadisleri İslam'a aykırı bir şekilde yorumlayıp kendi arzusuna göre uygulayamaz da... Çünkü Allah Teâlâ buyuruyor ki: 'Allah ve Rasûlü bir karar verdiği zaman, artık mü'min erkek ve kadınlara, kendi işlerinde tercih hakkı yoktur...' ¹⁷ Her konuda umumî olan bu âyetten sonra bir yöneticinin kendi arzusuna göre davranıp açık olan âyete muhalefet etmesi doğru olmaz. ¹⁸

Şâni yüce olan Allah'ın (cc) "Kim Allah ve Rasûlü'ne isyan ederse, o apaçık bir sapıklığa düşmüş olur" ¹⁹ meâlindeki âyeti ve Rasûlullah (sav)'in: "Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki, arzusunu benim getirdiğime tâbi kılmayan kimse îman etmiş sayılmaz" ²⁰ hadisine rağmen dilediği şekilde yöneticilik dinen ve hukuken kabul edilemez.

Allah Teâlâ, Dâvûd (as)'ın şahsında bütün yöneticilere hitapla buyurmuştur ki:

يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الدِّينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ

"Dedik ki: "Ey Davud! Biz seni yeryüzünde hâlife tayin ettik. Haydi, bundan böyle insanların arasında hakkaniyetle hüküm ver; sakın hevaya kapılma! Aksi hâlde hevaya kapılman seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlara hesap gününü unutmalarından ötürü çetin bir azap vardır." ²¹

İbn Kesîr demiştir ki, "Bunda, işleri yönetmekle görevli valilere, insanlar arasında hak ile muamele etmeleri ve adâleti gözetip tarîk-ı müstakîmden sapmamaları için Azîz ve Celîl olan Allah'tan bir tavsiye mevcuttur." ²² Zira yegâne hüküm kendilerinin sanıp Allah'ın hükmünü terkederek ²³ arzu ve gönüllerine göre tebaalarına muamele edenler zulüm ve istibdattan başka bir şey yaptıklarını sanmamalıdır. Çünkü en adil nizam ve en yapıcı ve yaklaşımcı âdâb Kur'an-ı Kerim'in öğrettiğidir. Onlardan daha âlâsını bulmak, onlar-sız mümkün değildir.

¹⁷ Ahzab, 33/36.

¹⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zılâl*, Cüz: 22, 24-25.

¹⁹ Ahzab, 33/36.

²⁰ İbn Kesîr, *Tefsir*, III/490.

²¹ Sad, 38/26.

²² İbn Kesîr, *Tefsir*, IV/32.

²³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI/4093.

b. Memurların Hatası Aranmamalı

Gerçek mü'minler, daima ehliyet ve liyakat sahibi, ileri görüşlü, olgun amirlerdir. Yasalara ve âdâba son derece riayetkârdırlar. Kesinlikle memurunda hata ve kusur aramaz. Bir kısım hataları, tekrarlanmayan yanlışları önemsizliği sebebiyle görmezden gelir; hata bulmak için memurlarının açığını araştırmazlar. Zira Allah Teâlâ bütün mü'minlere hitapla:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا

“Ey iman edenler! Zandan çok sakının! Çünkü zannın bir kısmı günahtır! Birbirinizin açığını da araştırmayın...”²⁴ buyurmuş başkasının ayıbını araştırmaktan mü'minleri men'etmiştir.

Tecessüs, mahiyetini kavramak için bir şeye gözünü dikip iyice bakmak, incelemek; tanımak için eliyle dokunup yoklamak; iş ve durumları araştırmak, peşine düşüp koğuşturmak demektir. Türkçemizde *casus*, sır niteliğindeki bilgileri gizliden gizliye araştırıp derleyen kişidir. Ayetteki *tecessüs*, birini toplum içerisinde mahcup etmek ve aşağılamak amacıyla ayıbını araştırıp açığa çıkarmaktır.

Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Müslümanların görülüp bilinmesini istemedikleri hâl ve keyfiyetlerini araştırmayın! Kim bir Müslümanın gizli kalmasını ve bilinmemesini istediği bir ayıbını ya da kusurunu araştırır, yayarsa, Allah da evinin içinde bile olsa, onun ayıbını ortaya koyar, âlemlere rezil eder onu...”²⁵ O hâlde kişi, kendisini ilgilendirmeyen şeyin peşine düşmemelidir. Çünkü: “Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme! Zira kulak, göz ve kalp; bunların hepsi ondan sorumludurlar!”²⁶

Hz. Peygamber de: “Âmir, nâsın şüpheli durumlarını araştırıp açığını ortaya çıkartırsa onları bozar.”²⁷ hadisi-i şerifleriyle *tecessüsün* âkabetini beyan etmiş, zararına dikkatleri çekmiştir.

Şüphesiz, bir âmir, memurunun kanunlara uymayan davranışını görür, haksızlık ve yolsuzluklarını tespit ederse görmezlikten gelemez. Önce konuşup telafi yoluna gitmeye çalışır. Gerekirse hakkında soruşturma açmak onun vazifesidir. Burada söz konusu edilen ve uygun olmayan gereksiz yere şüpheye düşmek ve kasıtlı olarak hataya düşürmektir. İslam'da yasak olan da budur. Çünkü Allah Teâlâ:

²⁴ Hucurat, 49/12.

²⁵ İbn Kesir, *Tefsir*, VII/352.

²⁶ İsrâ, 17/36.

²⁷ Ebû Dâvûd, Edeb, 44, 4890. H., V/200.

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا

“*Bilmediğin şeyin ardına düşme! Şüphelen olmasın ki kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan mes’ul tutulacaklardır.*”²⁸ buyururken, işitmen gerekmeyen ve din açısından da câiz olmayan şeyi dinleme! Görmen gerekmeyen ve câiz olmayan şeye bakma! Hakkında ısrar gerekmeyen şeyi takip etme! Bunların hepsi de merduttur.²⁹ Çünkü bunlar, üzerine vazife olmayan şahsı mahcup etmekten başka hiçbir kimseye bir şey kazandırmaz. Üstelik yapıcı olma niyeti de mevcut değildir.

c. Bağışlayıcı Olmalı

Öfkelenendirici olaylar karşısında kızmak insanın psikolojik hâllerinden birisidir. Fakat öfkeyi tamamen yok etmek imkân dâhilinde değildir. Bu nedenle yönetici durumunda olan kimsenin özellikle bu hususiyete dikkat edip öfkelenildiği zaman, öfkesine hâkim olarak kızgınlığını yutup gerektirdiği fenalığı yapmamaya gayret göstermesi âmirler için övülmeye lâyık önemli bir muâşeret kaidesidir. Allah Teâlâ, mağfiretine koşup cennete lâyık olan bahtiyar kullarının bir özelliğinin de “*Öfkelerini yutan ve insanları affedenler...*”³⁰ olduğunu beyan etmiştir. Rasûlullah (sav) de:³¹ buyurmuş, affetmenin önemi-ne dikkat çekmiştir.

Ömer b. Hattab (ra) da şöyle demiştir: “*Suçluya ceza verebilecek güce sahip iken affetmenin değeri, hiddetli iken adâletli davranmanın değeri gibidir.*”³²

Rasûlullah’ın (sav), savaşta bozguna uğrayıp kaçanlara, özellikle de Allah hakkında zihninden bile geçirmemeleri gereken sözleri kendi kendilerine söylenerek gidenlere hoş görülü yaklaşımı o kesim üzerinde son derece olumlu etki yapmıştır! Zira onlar savaştan kaçmaları, daha kötüsü “Allah hakkında sû-i zanda bulunmaları” sebebiyle kendilerince de Allah’ın gazabını hak etmişlerdi.³³ Enfal suresinde belirtildiği üzere, mutlaka savaştan kaçan bu Müslümanlara öfkelenmeli ve son derece sert ve katı davranılmalıydı! Çünkü onlar, Rasûlullah’ın, “*Kaçmayın, gelin; ben buradayım*” diye çağırmasına

²⁸ İsra, 17/36.

²⁹ Bursavî, *Ruhu'l-Beyân*, V/157.

³⁰ Âl-i İmrân, / 134.

³¹ Müslim, *Birr ve Sıla*, 19. H. No: 2588.

³² Ebu'n-Necîb Sühreverdî, *Yönetenlerin Yönetimi*, Çev., Nahifî Mehmed Efendî, Tercüman 1001 Temel Eser serisinden, s. 77.

³³ Bkz. Enfâl, 8/15, 16.

rağmen, arkalarına bile bakmadan savaştan kaçan kimselerdi. Savaş sona erip sükûnet sağlanınca sıra bu kişilerle görüşmeye gelmişti. Savaştan kaçan bu kişiler, beklentilerinin tam aksine, Hz. Peygamber tarafından son derece teselli edici ve rahatlatıcı yumuşak sözlerle karşılanmaları onların yeniden düşünmelerine ve imanlarında sebat etmelerine sebep olmuştur! Bu kişiler tam da kaybedilecekken, yeniden kazanılmış oldular. Demek ki hak edilse bile, ceza her zaman amacını gerçekleştirilememektedir! Aksine bazen de hak etmesine rağmen cezalandırmamak daha etkileyici ve daha hayırlı sonuçlara götürücü olabilmektedir.

Rasûlullah'ın bu davranışını Yüce Mevlamız takdirlerle karşılamış, kendisini ve davranışını çok beğendiğini söylemiş ve buyurmuştur ki:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

“Allah’tan bir rahmet sebebiyledir ki sen onlara yumuşak davrandın; eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, şimdi onlar çevrenden dağılıp gitmişlerdi!”³⁴

Şüphe yok ki, yönetici durumunda olan kimseler, memurlarına karşı, kaba ve katı yürekli olamazlar. Ellerinde memurlarının aleyhine kullanabilecekleri bir takım yasal yetkileri ve imkânları bulunabilir. Ancak onları, tehdit aracı olarak kullanmak veya gerekmediği halde uygulamak ve memurlarının canlarını yakmak hiçbir zaman büyüklük ve güçlülüğün ifadesi olamaz. Çünkü gerçek güçlü/pehlivan, *“Öfkelenildiği zaman nefesine hâkim olabilen kimsedir.”³⁵* Yoksa en kuvvetli adamın karşısında, tabanca elinde olup ateş edebilen çocuk elbette daha güçlüdür! Fakat bu güç hiçbir zaman nefsinden ve ahlâkından gelen güçlülükle, faziletle mukayese kabul etmez.

d. Mütevâzi Olmalı

Büyüklerden, ancak kendilerine yakışan davranış ve hareketler beklenir. Hiçbir zaman ne cahiller gibi sulu ne de cebbarlar gibi mütekebbir olmamalıdır. Çünkü bunlar, her zaman için birlikte muvaffakiyet yoluna dikilmiş engellerdir. Onları aşabilmek için mağrur değil vakûr olmak, korkutucu değil güven verici olmak, zorlaştırıcı değil kolaylaştırıcı, nefret ettirici değil sevdirci ve dahi alçak gönüllü, samimi, emin ve yerine göre ciddi olmak gerekir.

³⁴ Al-i İmran, 3/159.

³⁵ Müslim, Birr ve Sıla, 30, 2609. H., IV/2014.

Başta da belirttiğimiz gibi evlat, mal ve makam Allah tarafından ancak imtihan vesilesiyle insanlara verilmiş bir emanettir. Onlarla büyükmek, hakkı çiğnemek ve gerçekleri görmezlikten gelmekten başka bir şey olamaz. Bu sebeple Lokman (as) oğluna: “Yavrucuğum, insanlardan kibirlenerek yüzünü çevirme, çalım satarak yürüme; çünkü Allah çalım satarak yürüyen ve insanlara karşı övünen kimseleri asla sevmez”³⁶ tavsiye ve uyarısında bulunmuştur. Allah Teâlâ da bilge bir kişi olan Lokman (as)’ın bu öğütlerini beğenmiş ki, Kur’an’ında ondan iktibas etmiş bizlere aktarmıştır.

İslam’da tevâzu’ tavsiye olunmuş, kibir ise mü’mine yakıştırılmamıştır. Yüce Mevlâ Kur’ân’da mü’minlerden bahsederken “Onlar birbirlerine karşı oldukça (halîm, selim ve) merhametlidirler...”³⁷ demiştir.

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz, “Bir kimse Allah için mütevazı, alçak gönüllü ve hoşgörülü olursa Allah da onu yüceltir.”³⁸ demiş ve gerçek büyüklüğün, kendini büyük göstermek, üstünlüğünü ispata çalışmakla değil; ne kadar büyük ve üstün olursa olsun tevazu ile olabileceğini ifade etmiştir.

Bir beyitte öyle söylenmiştir:

*Mazhar-ı feyz olamaz hâke düşmeyicek nebat,
Mütevazı olanı rahmet-i Rahman büyütür.*

Amir-memur ilişkisinde verilen emirlerin, yapılan işlerin başarı ile sonuçlandırılabilmesi için tevazunun gerekli olduğunu söyleyen sosyologlar, emir vermenin önemli olmadığına, fakat verilen emirleri, işleri görecekt memurlara benimsetmenin önemine dikkati çekmişler ve demişler ki; “Önemli olan; emrin verilmiş biçimi, memurun psiko-sosyal durumu ve üstün davranışlarıdır.”³⁹ Bu yüzden bir şey emredilirken kişisel bir irade bildirmekten ziyade memuru müşterek bir çabaya dâvet biçiminde verilmelidir. Meselâ, “Şu veya bu işi yap!” şeklinde değil de “Haydi bu veya şu işi birlikte yapalım” şeklinde söylenebilir.⁴⁰ Veya “Şunu yapar mısın?” Bu durum bilhassa birbirleriyle kardeş olan Müslümanlar arasında oldukça etkili ve geçerli bir metod olarak kullanılabilir.

³⁶ Lokman, 31/18.

³⁷ Fetih, 48/29..

³⁸ Müslim, Birr ve Sıla, 19, 2588. H., IV/2001.

³⁹ Erol Eren, *İşletme Örgütleri Açısından Yönetim Psikolojisi*, İst. 1979, s. 308.

⁴⁰ Erol Eren, *a.g.e.*, s. 309.

Yunus Emre ne güzel söylemiş;

*Söz vardır kestire başı,
Söz vardır kese savaşı,
Söz vardır ağulu aşı
Bal ile yedirse gerek...*

Evet, “Kâinatın hâkimiyim, kendime hakim olduğum müddetçe...”⁴¹

e. Memurlarla İstişâre Edilmeli

İstişâre, yönetimin olduğu her yerde kaçınılmaz önemli bir ilkedir. İstişâre edenin, kaybedeceği hiç bir şey yoktur; aksine, hata yapma ihtimali oldukça azalır. Amir olsun memur olsun, her insan, bazı konularda tek başına karar vermekte zorlanabilirler. Yahut öyle konular olabilir ki, tek başına karar vermek birçok mahzurları içerebilir. En azından istibdâdın yıkılması, şüphe, gizlilik ve cehâletin etki edemeyeceği kararların alınabilmesi; herkes olmasa bile ekseriyetin itiraz edemeyeceği ortamın sağlanabilmesi için bazı işlerde memurlarıyla istişâre etmek, âmirlere hiç bir şey kaybettirmez; aksine sağlayacağı güven ve yakınlık son derece memnun ve mutlu edici olacaktır.

Yüce Rabb’imiz, “İman edip Allah’a mütevekkil olan” kullarının önemli özelliklerinden birisinin de şûrâ olduğunu bize haber vermektedir:

وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

“...ve Rab’lerinin çağrısına uyarlar, namazlarını ikame eder, işlerini aralarında istişâre ile karara bağlarlar. Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden de (Allah yolunda) harcarlar.”⁴²

Rasûlullah’ın (sav), Uhud savaşında bozguna uğrayıp kaçanlara, özellikle de Allah hakkında zihinlerinden bile geçirmemeleri gereken düşünceleri kendi kendilerine söylenerek gidenlere hoşgörülü yaklaşımı, onlara suçlu muamelesi yapmaması⁴³ Yüce Rabb’i tarafından takdir ve tebrikle karşılandıktan sonra Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz’e onları affetmesi ve bağışlanmaları için Rabb’inden mağfiret talep etmesi ve istişâre halkasına davet etmesi de özellikle istenmiştir:

⁴¹ Erol Eren, *Yönetim Psikolojisi*, s. 307.

⁴² Şûrâ, 42/38.

⁴³ Bkz. Al-i İmran, 3/153.

فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

“...onları affet, Bizden onların bağışlanmalarını dile, önemli işlerde kendileriyle istişare et, fakat karar verdiğin zaman da sadece Allah’a güvenip dayan! Çünkü Allah kendisine tevekkül edenleri sever.”⁴⁴

Bu son emirde, özel ve son derece güzel bir amaç gözetilmiştir. Savaştan kaçmış birinin veya suç işlemiş ve cezayı hak etmiş bir memur suçlu muamelesi görmemiş, affedilmiş ve hakkında Allah’dan mağfiret dilenmişse, bu kişinin gerçekten affedildiğine iyice kanaat getirmesi, moralini tamamen düzeltmesi ve içerisinde affedilip edilmediğine dair hiç bir kuşku kalmaması için Yüce Allah Rasûlü’ne, özellikle de affettiği o kişilerle istişare etmesini emrediyor. Buyuruyor ki, “Allah onları affetmiştir”⁴⁵ sen de onları affet ve Allah’tan bağışlanmalarını dile! Savaş ve benzeri çok önemli işlerde dahi onların fikirlerine müracaat et, onlarla istişareyi sürdür ki gerçekten affedildiklerine kani olsunlar, kısa zamanda moralleri düzelsin ve içlerinde hiçbir ukde kalmaksızın mensubu buldukları topluma ve sosyal hayata yeniden dahil olsunlar!

Her halukârda istişareden maksat, senin bir amir olarak onları dinlediğini, gerektiğinde onlardan yardım istediğini görsünler”den başka birşey değildir.⁴⁶ Çünkü “Memurlar, üstleri tarafından bir robot gibi yönetilmekten hoşlanmazlar. Hele kendilerini ilgilendiren konularda fikir ve reylerine müracaat edilmesini şiddetle arzu ederler.”⁴⁷

Şu da bilinmeli ki, âmirlerin memurlarıyla istişare etmesi, her zaman ihtiyaç sebebiyle değil, bazan da onlarla yakînen ilgilenmek, kendilerine önem verildiğini ızhâr etmek, güven duygusu aşlamak, muhabbetlerini kazanmak ve gönüllerini hoşnut etmek içindir.

“...onlar işlerini aralarında istişare yoluyla hallederler...⁴⁸ âyetinde de işaret edildiği üzere, yöneticinin mutlaka bazı konularda, lüzum olmasa bile sırf hüsn-i muâşeretin gereği olarak zaman zaman memurlarıyla istişarede bulunup onların görüşlerine müracaat etmeleri güzel olur.

Allah Teâlâ Kur’an’da, Güneşe tapıyor olmasına rağmen, istişareye önem veren bir kralıçeden söz eder ve akıllı, zekâsı ve eriştiği

⁴⁴ Al-i İmran, 3/159.

⁴⁵ Bkz. Al-i İmran, 3/152.

⁴⁶ Taberî, Câmiu'l-Beyân, IV/100.

⁴⁷ Erol Eren, Yönetim Psikolojisi, s. 311.

⁴⁸ Şûrâ, 42/38.

olumlu sonuçlar açısından adeta bizlere örnek göstermektedir. Onun hikâyesinin tamamını bilmek istişarenin önem açısından son derece ilginçtir. Biz burada ondan sadece konumuzla ilgili kısmı aktarmakla yetineceğiz:

Süleyman (as) Hüdhüd'e dedi ki: *"Al şu mektubumu götür onlara ilet, sonra da onlardan biraz uzaklaş ve bak bakalım ne cevap verecekler?"*

Süleyman'ın (as) mektubu muhatabının eline ulaşınca,

Kraliçe: Beylerim! bana değerli bir mektup iletildi. Onda şöyle yazıyor: 'Kuşkusuz bu, Süleyman'dandır. Bismillahirrahmanirrahîm (Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla başlarım). Bana karşı başkaldırmamanızı ve boyun eğerek gelmenizi dilerim.'

'Beylerim, bu işte ne yapmam gerektiği hususunda fikirlerinizi bana söyleyin. Ben, siz gelmeden önce bu işte kesin bir karar vermiş değilim.' dedi.

Seçkinleri ona şu cevabı verdiler:

'Biz güçlü ve kuvvetli, çetin savaşçılarız; emir senindir; düşün, sen ne emredersen biz onu hemen yaparız.'

Kraliçe: 'Bilinir ki krallar bir ülkeye girdiklerinde orayı ifsat ederler; halkının en değerli insanlarını en sefil duruma düşürürler. Bunlar bunu hep yapmaktadırlar. Şimdi, ben ona bir hediye gönderip bekleyeceğim; bakalım elçiler nasıl bir haberle dönecekler?' dedi."⁴⁹

Bu kraliçenin "Ben şimdiye kadar hiçbir işte sizinle istişare etmeden, kendi başıma bir karar vermiş değilim."⁵⁰ sözü, anlaşılıyor ki, istişare din meselesinden öte önemli bir yöneticilik ilkesidir.

f. Memurların Arası Islah Edilmeli

Ancak birlik ve beraberlik ruhu içerisinde olan ve birbirine güvenen insanlar başarıya ulaşabilirler. Birbirlerine güvenleri kalmamış, bir kısmı diğerlerinden uzaklaşmış, çeşitli nedenlerle tefrikaya düşmüş ve sürdürülen fitne sebebiyle her türlü bağları kopmuş bir topluluk bu hâliyle normal hayatını bile sürdüremez. Binaenaleyh her toplumun içerisinde olabilecek bu gibi durumların düzeltilmesi, amirlerinin en başta gelen görevlerindedir. Zira Allah Teâlâ Hucurat suresinde:

⁴⁹ Neml, 27/28-35.

⁵⁰ Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V/3676.

فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخْوَانِكُمْ وَأَتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

“...kardeşlerinizin arasını ıslah edip düzeltin ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki size de merhamet edilsin!”⁵¹ buyurmuş, bütün mü’minleri bu konuda görevlendirmiştir. Modern sosyoloji ilminde denir ki, yöneticilerin “Grup içi ayrılıkları ortadan kaldıracı için, gurup üyelerini ortak bir amaca inandırmalı, üyelerin birbirlerine sevgi ve saygı hisleriyle bağlı olmalarına ve dayanışmada bulunmalarına gayret göstermelidir.”⁵² Bu da ancak onları Allah’ın emrine dâ’vet, yasaklarından kaçındırmakla beraber adâletli davranmakla mümkündür. Çünkü bu konuda ıslah edici durumda olanların en fazla dikkat edecekleri husus, adâletli davranmaktır. Çünkü Yüce Mevlâ: “Aralarını adâletle ıslah ediniz. Zira Allah adil davrananları sever”⁵³ buyurmuştur. Bunun için de Rasûlullah’ı örnek alıp, her davada mutlaka hasımlardan her ikisini de ayrı ayrı dinledikten, gerekli tavsiyeyi yaptıktan,⁵⁴ sonra hüküm vermek ve hiç birisine diğerinin hakkını (bilerek) intikal ettirmemek gerekir.

Memurları birbirleriyle çekişip dururken onlarla hiç ilgilenmemek, hakka, hukuka ve adaletle dâvet etmemek bir âmir için normal karşılanacak bir davranış değildir. Mutlaka amirler, ‘Neme lâzım...’ demeyip, kavga eden iki kişinin veya alttan alta savaşıyor grupların arasına girip güç de olsa, riskleri de bulunsa, onları savaştan vazgeçirmelidir. Nasıl ki kan bağı olan kardeşler, böylesi durumlarda birbirlerine bîgâne kalamaz; mutlaka kardeşlerini savunurlarsa, mü’minler de kardeşlerinin sorunları karşısında bîgâne kalamazlar!

g. Memurlardan Hediye Kabul Edilmemeli

Müslümanlar arasında ülfetin temini, kardeşlik bağlarının kuvvetlendirilmesi, saygı, sevgi ve hüsn-i muâşeretin gereği olarak her vesîle ile hediye takdim etmek İslam âdâbının en güzel örneklerinden birisidir. Rasûl-i Ekrem (sav) uyarmıştır: “Mü’min olmadıkça cennete giremezsiniz! Birbirinizi sevmedikçe de gerçek mü’min olamazsınız! Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz şeyi size söylemedim mi? Aranızda selamı yayınız.”⁵⁵ Başka bir hadis-i şerifinde, “Mü’minler birbirinize hediye verin ve birbirinizi seviniz.”⁵⁶ buyurmuştur.

⁵¹ Hucurat, 49/10.

⁵² Erol Eren, *Yönetim Psikolojisi*, s. 314.

⁵³ Hucurat, 49/9.

⁵⁴ Buhârî, Ahkâm, VIII/116.

⁵⁵ Müslim, İman, 93; Tirmizî, Et’ima, 45.

⁵⁶ Tirmizî, Vela’, 60.

Ancak hediyeler belirtilen niyet ve maksatların dışında maddî ve mânevî menfaatler temin etmek maksadıyla verilip alınacak olursa, işte böylesi hem âyet-i kerîme ve hem de hadis-i şeriflerle Müslümanlara yasaklanmıştır. Haram kılınan hediyelerden birisi de âmirlerin, memurlarından alacağı maddi ve manevi şeyledir ki, koparılacak tavizlere ma'tufen rüşvet kabul edilmiş ve alana da, verene de yasaklanmıştır. Allah Teâlâ Kur'ân'da:

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدُلُّوهُا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ

*“Aranızda birbirinizin mallarını haksız yollardan yemeyin! İnsanların mallarından bir kısmını, günah olduğunu bile bile yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) sarkıtmayın!”*⁵⁷ buyurmuştur.

Bâtıl, hakkın zıddıdır; boş yere, meşru bir yoldan olmayan, anlamındadır. Yani din açısından meşrû bir hakkınız olmadığı hâlde veya hak etmediğiniz durumlarda başkasının malını yemeyin! Özellikle de çalma, gasp, aldatma, kumar, rüşvet gibi haramlığı açık olan yollardan hiç yemeyin! *“Veren de memnun alan da memnun”* sözünde olduğu gibi, gönül rızasıyla da olsa, helâl değildir!⁵⁸ Zira Allah'ın haram kıldığı bir şeyi kimse kimseye helal kılamaz!

Görülüyor ki Allah Teâlâ, haksız yere bir kimsenin malını ele geçirmek için âmirlere, memurlarının rüşvet vermelerini kesinlikle yasaklamıştır.⁵⁹

Rasûlullah (sav) bir hadis-i şeriflerinde *“Âmirin hediye alması haram, hâkimin rüşvet kabul etmesi ise küfre yakın bir günahdır.”*⁶⁰ buyurmuş, adaletsizliğe ve zulme sebep teşkil edebileceği için yöneticilere memurları tarafından verilen hediyeyi rüşvet olarak nitelendirmiş, sonra da *“Alanın da verenin de cehennemde olacağını”* beyan etmiştir.⁶¹

Yöneticiler İslam adına iş görüp, kanunları Allah'ın rızasına uygun bir tarzda tatbik etmekle görevlidirler. Memurlarını denetlemek, yerine göre haklarında koğuşturma açıp tecziye etmek de ikinci

⁵⁷ Bakara, 2/188.

⁵⁸ Krş. Mâide, 5/3.

⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâm'l-Kur'ân*, II/341.

⁶⁰ Bkz. İbn Mâce, *Ahkâm*, 2, II/775.

⁶¹ Ebû Dâvûd, *Hediye*, 4, IV/3580.

dereceden görevleridir. Bu görevlerini dürüstçe yürütüp adâletten sapmamaları yine Allah Teâlâ'nın emridir.⁶²

Memurlar tarafından âmirlere hediye takdimi, psikolojik olarak etkileyici ve adalet ilkesini sarsacak nitelikte olduğu için dinen hoş bir hareket kabul edilmemiş, yasaklanmıştır. Vazifelerini kötüye kullanmaya sebep teşkil edeceği için Mâverdi, “Âmirlerin hediye alması yahut onlara hediye vermek ihânettir. Onları doğruluktan saptırmaktır.”⁶³ demiştir.

Konuya, hiçbir görevlinin, haklarında görev yaptığı kimseden hediye kabul edemeyeceğine işaret eden Hz. Peygamber'in şu hadis-i şerifleriyle son vermek isterim:

Ebû Humeyd es-Sâ'idî'nin haber verdiğine göre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) Esed oğullarından İbn Utbiyye adında birisini zekâtı toplamakla görevlendirmişti. O, zekât memuru olarak vazifeye ifa edip dönünce Rasûlullah (sav)'e:

“Şunlar size verilenler, bunlar da bana hediye edilenlerdir” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber minbere çıktı ve Allah'a hamd-ü senâ ettikten sonra şöyle buyurdu: “Şu âmil (tahsildar) olarak gönderdiklerimize ne oluyor ki, görevden dönünce, ‘Bu sana ait olanlar, bunlar da bana verilen hediyelerdir.’ diyor! Acaba onlara, babalarının evlerinde oturdukları zaman da hediye veriliyor muydu, yoksa hayır mı? Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki, kim bu şekilde herhangi bir şey alırsa kıyamet gününde onu boynunda asılı olarak taşıyacaktır...”⁶⁴ buyurdu ve görevlilerin hediye kabul etmelerini Müslümanlara kesinlikle yasakladı.

Elbette tüm amirler ve memurlar töhmet altında bulundurulamazlar. Ancak birçok dairede işlerin yürümemesi yahut bazı işlerin yürüyüp bazılarının savsaklanmasının sebeplerinden biri de masa başında bulunan görevlilerin ceplerine hediye adıyla konulan haksız paralardan başkası değildir.

Alan; “Ne yapayım geçinemiyorum”; verenin de: “Ne yapayım işimin bir an önce sona ermesi, en azından vaktinde bitmesi için vermek zorundayım” ve benzeri sözleri, Allah ve Rasûlü'nün yasakladığı bir şeyi yapmaya sebep teşkil etmez. Memur geçim sıkıntısı çekiyor,

⁶² Nahl, 16/ 90.

⁶³ Mâverdi, *Ahkâmü's-Sultaniyye*, s. 84.

⁶⁴ Buhârî, *Ahkâm*, VIII/114, 15.

iş takip eden de zaman darlığından şikâyet ediyor olabilir. Yetsin veya yetmesin, her memur işini yaptığı için maaşını almaktadır.

2. Memurların Uymaları Gerekli Âdâb

Âmir durumunda olan kimse, emanate ehil, Kitap ve Sünnet'e muti; aynı zamanda İslam'ın kendisine yüklemiş olduğu görevleri samimiyetle gerçekleştirme gayreti içerisinde olursa, bütün vatandaşlara yahut memurlarına egemen olmakta hak sahibi olabilir. Bu durumda memurlara, "kolaylıkta veya zorlukta, hoşuna giden yahut gitmeyen her konuda âmirine itâat etmek vâcip olur."⁶⁵

Allah Teâlâ, İslam nizamının te'sisi, işlerin sıhhatle yürütülmesi ve her türlü aksaklıkların yok edilebilmesi için mü'minlere hitapla:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ

"Ey iman edenler, Allah'a itâat edin, Rasûlüne itâat edin ve sizden olan emir sahiplerine de..."⁶⁶ buyurmuştur.

Burada kastolunan emir sahibinin kim olduğunu, İslam âlimleri: "Din ve fıkıh ehlidir, hak ehlidir gibi muhtelif zümrelere tahsis etmiş olsalar da mânânın âlimler ve amirlerin hepsini şamil olduğu muhakkaktır."⁶⁷ Hâl böyle olunca memurların birinci vazifeleri âmirlerine itâat etmek olur.

Her Emre İtaat Edilir mi?

Hangi âmire itâat edilir, hangisine ve nasıl hâllerde itâat edilmez, konusuna gelince: Bunlar âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflerde beyan edilmiştir. Bunları şu şekilde tespit etmemiz mümkündür: Âmir durumunda olan kimse, genel olarak görevlerini ve sorumluluklarını bi-hakkın yerine getirir, İslam'ın emir ve yasaklarına uyar, açık delillerle sabit olmuş dinin hiçbir hükmünü kasten hafife alıp çiğnemezse ona memurların itâat etmesi vacip olur. İslam'ın asıl prensiplerinden olmayan, hata neticesinde meydana gelen ufak tefek kusurları görülürse de itâati terk etmek gerekmez. Çünkü Hz. Peygamber: "Âmirinden hoş karşılayamayacağı bir şey gören sabretsin. Çünkü cemaatten bir karış ayrılıp da ölen cahiliyye ölümüyle ölmüş olur."⁶⁸ hadisleriyle isyana ve tefrikaya sebep teşkil edebilecek hâllerden men'etmiştir.

⁶⁵ Buhârî, Ahkâm, 43, VIII/16.

⁶⁶ Nîsâ, 4/59.

⁶⁷ İbn Kesîr, *Tefsîr*, I/518; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, V/100.

⁶⁸ Buhârî, Ahkâm, 4, VIII/105.

Sabırın ölçüsünün ne olacağı ve hangi hallere kadar sabredilmesi gerektiği konusuna gelince: Bu konuda Avf b. Mâlik el-Eşcâ'i'nin rivayet ettiği şu hadis bize ölçü olabilir. Şöyle ki: Nebî (sav): “Amirlerinizin en hayırlıları, tarafınızdan sevilenler ve sizlerin de taraflarından sevildiğiniz kimselerdir. Siz onlara karşı görevinizi yerine getirirsiniz; onlar da sizlere karşı görevlerini yerine getirirler. Amirlerinizin en kötülere de, sizin kendilerine buğz ettiğiniz ve taraflarından buğz edildiğiniz kimselerdir. Siz onlara lânet edersiniz, onlar da size lânet ederler” buyurdu. Sahâbe-i kirâm: “Biz dedik ki:

– Bu durumda onlara karşı gelmeyelim mi?

– Hayır! Namazınızı kıldırdıkları müddetçe isyan etmeyiniz” buyurdu. Başka bir rivayette de: “Apaçık bir küfür görmedikçe kendilerine itâat edilmelidir” demiştir.⁶⁹

Bu hadis-i şerifte, açıkça küfür görülmedikçe itâat şart koşulmaktadır. Lâkin itâata konu olan şey Allah'a isyan ve benzeri şeylerden ise uymak gerekmez. Çünkü “İtâat, ancak ma'ruf ile emredildiği zaman vâcîptir” ma'siyette dinleyip uymak söz konusu değildir.⁷⁰

Âmirin, şahsı, rengi, kavmi ve şekli vb de itâatsizlik için neden olamaz. Çünkü Allah Teâlâ: “Sizden olan emir sahibi” buyurmakla mü'min ve Müslüman olmasını şart koşmuştur. Sözü geçen konular mevzubahis değildir. Şu hadis zannederim bu konuyu yeteri kadar aydınlatmak için kâfidir:

Enes b. Mâlik rivayet etmiştir. Rasûlullah: “Üzerinize âmir tayin edilen kimse, başı kuru üzüm tanesi gibi simsiyah bir Habeşli de olsa, onun sözlerini dinleyip emirlerine itâat ediniz!”⁷¹ buyurdu.

Nesâî'nin naklettiği rivayette de: “Sizi Allah'ın kitabı ile yöneten Habeşli bir köle bile olsa, ona itâat edip sözünü dinleyiniz”⁷² şeklinde vârid olmuştur.

a. İzin Âdâbı

Âmir-memur ilişkilerinde, önemli olan konulardan birisi de izin talebidir. Şüphesiz her insan belli görevlerle yükümlü olduğu gibi bir takım haklara da sahiptir. Görevlerini sûstî'mal etmeyen her kimse haklarını da kullanma yetkisine mâliktir. Ancak haklar da olsa kullanılırken, nezaket kurallarına uymak, şüphe yok ki, âmir-memur

⁶⁹ M. Nevevî, R. Sâlihîn, II/80.

⁷⁰ Buhârî, Ahkâm, 4, VIII/106.

⁷¹ Buhârî, Ahkâm, 4, VIII/105.

⁷² Buhârî, Ahkâm, 4, VIII/105.

arasında karşılıklı sevgi ve saygının artmasına sebep olacaktır. Meselâ: Mesai saati bittiği bir anda işi bırakıp gitmek başka; âmirine, iyi akşamlar dileyip “Efendim, müsaadenizle çıkabilir miyim?” diyerek ayrılmak daha başkadır. Bu sebeple, insanların bazan düşünemeyecekleri kadar ince noktalara işaret eden Yüce Mevlâ böylesi nezaket kurallarına da Kur’an-ı Kerim’inde işaret etmiştir. Gerçi biz bu âyeti Rasûlullah (sav) ile ilişkiler bahsinde açıklamıştık. Bu konu ile de ilgili olduğu için âyeti burada tekrar etmekte fayda görmekteyiz:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ
الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِيُغْضِ شَأْنَهُمْ فَأَذَنْ لِمَنْ شِئْتَ
مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“Mü’minler; ancak Allah’a ve Rasûlü’ne îman edenler ve O’nun maiyetinde cemiyetli bir iş üzerinde buldukları vakit, O’ndan izin isteyip alıncaya kadar (bırakıp) gitmeyenlerdir. Hakikat senden izin isteyenler (yok mu?), onlar Allah’a ve Rasûlü’ne îman edenlerdir. O hâlde bazı işleri için senden izin istedikleri vakit, sen de onlardan dilediğin kimseye izin ver. Ve kendileri için Allah’tan mağfîret talep et. Çünkü Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.”⁷³

“Bir toplum ile onları yöneten ve teşkilatlandıran yönetici arasındaki emir ve idâre biçimini göstermekte olan bu âyet-i kerîme; aynı zamanda Allah Teâlâ’nın mü’min kullarına, herhangi bir yere girerken izin istemelerini emrettiği gibi ayrılırken de izin istemeyi işaret buyurduğu bir nezaket kuralıdır. Bilhassa Rasûlullah (sav)’la önemli bir toplantıda iken mutlaka izin almadan ayrılmamak gerektiğini açıkça ifade etmiştir.”⁷⁴ Dolayısıyla yönetim kademesinde bulunan her insanın âmirleriyle münasebetlerinde sevgi ve saygının devamı için görev yerinden izinsiz ayrılmaması nezaket açısından çok önemlidir.

Bir savaşa kumandanından izin almadan yerini terk etmenin ne kadar vahim neticeler doğuracağı muhakkaktır. Âmirinden izin almadan yerinden ayrılmak, belki o derece olmasa bile, en azından karşılıklı güven ve sadakatî zedeleyeceği için önemlidir. Bu nedenle işyerinden ayrılırken işçinin, dairesinden ayrılırken memurun, sınıfından ayrılmak istediği zaman öğrencinin, evden bir yere giderken kadının... âmiri durumunda olan kimseden izin aldıktan sonra ayrılması bu âyet ile te’dip olunmuş ilâhî bir muâşeret kaidesidir. Hat-

⁷³ Nur. 24/62.

⁷⁴ İbn Kesîr, *Tefsir*, II/306.

ta amir durumunda olan bu kimselerin buldukları yerden ayrılırken memurlarına haber verip ve aynı şekilde iyi akşamlar dileyerek ayrılmaları daha nezih bir davranış olur.

b. Giriş-Çıkışlara Dikkat Edilmeli

Ev ve daireler, insanlar için, özellikle içerisinde bulunanlar için mahremiyeti olan yerlerdir. İç düzeninin yabancılar tarafından bilinmesi mahzurlu olacağı gibi içinde yaşayanların da istenmeyecek hâl ve durumlarda görülmeleri rahatsız edici olabilir. Bu sebeple Allah Teâlâ hiçbir kimsenin meskûn bulunduğu yerde rahatsız edilmemesi için mü'minlere hitapla:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَائِلُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

“Ey îman edenler, kendi evlerinizden başka evlere, izin alıp selâm vermedikçe girmeyiniz. Eğer düşünürseniz bu sizin için çok hayırlıdır.”⁷⁵ buyurmuş, içinde insan bulunan şahsa özel her yere girerken⁷⁶ izinsiz girmek gerektiğini beyan etmiştir. Bu sebeple âmirlerin yanlarına girerken de müsait bir tarzda izin isteyip müsaade aldıktan sonra girmek de aynı âyet ile Müslümanlara önemli bir muâşeret kaidesini hatırlatmış olmaktadır.

c. Yağcılık Yapılmamalı

Âmir-memur ilişkilerinde önemli olan muâşeret esaslarından birisi de memurun amirini, gerek yüzüne karşı gerekse arkasından aşırı derecede medh-ü senâ etmemesidir. Şüphe yok ki, övülmek bazılarının hoşuna gidebileceği gibi övenlere de dünyevî bir takım menfaatlar sağlayabilir. Fakat aşırı derecede övgünün, özellikle hak edilmeyen sözlerle övmenin şahsa zararlı olacağı da muhakkaktır. Bu sebeple Allah Teâlâ:

فَلَا تَرْكَبُوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَىٰ

“Nefislerinizi/birbirinizi tezkiye etmeyin; O sizin hanginizin daha muttaki olduğunu çok iyi bilmektedir.”⁷⁷

⁷⁵ Nur, 24/27.

⁷⁶ İstisnaları ve geniş bilgi için bakınız: s. 46.

⁷⁷ Necm, 53/32.

“Birbirinizi günahsız ve kusursuz addederek övmeyiniz, farkında olmadığınız pek çok kusurlarınız olabilir.”⁷⁸ buyurmuş, hem öven hem de övülenin dikkatlerini çekmiştir.

İbnu'l-Arabî,

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Hamd (ve şükür), âlemlerin Rabb'i Allah'adır.”⁷⁹ âyet-i kerîmesinin tefsirinde Ancak Allah Teâlâ'nın övülmeye lâyık olduğunu, O'ndan başka hiçbir kimsenin övülmemesi gerektiğini söylemiş, ‘Nefislerinizi tezkiye etmeyiniz’ âyetini delil göstererek de birinin, başka birileri tarafından medh edilmesinin yasaklandığı şeklinde yorumlamıştır.

Rasûlullah (sav) de: “Meddahların yüzüne toprak serpiniz”⁸⁰ hadisi-i şerifleriyle, argo tabirle yağcılık diyebileceğimiz tarzda övmeyi hoş karşılamamıştır. Başka bir nakilde de bir adamı çok çok öven bir şahıs işitince “Helâk ettin, adamın belini kurdun” dediği rivayet edilmiştir. “Şâyet birisini mutlaka medhedecekseniz, şöyle şöyle olduğunu sanıyorum diyeceksiniz”⁸¹ buyuran Rasûlullah, “İnsanların en şerlileri, bir şu şekilde bir de başka şekilde gelen iki yüzlülüdür”⁸² demiş, yüzüne karşı övüp arkasından çekiştiren kimseleri ayıplamıştır.

Aşırı övmenin, insanı dininden edebileceğini söyleyen İbn Mes'ud (ra): “Adam dini ile amirinin yanına girer de oradan dinsiz olarak çıkar.

– ‘Nasıl olur?’ diye sorulunca:

– Amirini medhedip hoşnut edeceğim diye Allah'ı kızdıracak sözler söyler de ondan” demiştir.⁸³

Şüphesiz iyilikleri anmak iyilik sahibine teşekkür mahiyetinde zikir etmek kınanmış değil; aksine emrolunmuştur.⁸⁴ Lâkin lâyık olmayan birisini, maksatlı olarak övmek Müslümana yakıştırılmayan en büyük nezaketsizliktir!

⁷⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII/4605.

⁷⁹ Fâtiha, 1/1.

⁸⁰ Müslim, Zühd ve Rikak. 14. 3001/69 H., IV/2297.

⁸¹ Buhârî, Edeb, 54, VIII/87.

⁸² Buhârî, Ahkâm, 27, VIII/115.

⁸³ Mâverdi, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, s. 272.

⁸⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 12, 4811, 4813. H., V/157, 58.

d. Yapamayacağı Görev Talep Edilmemeli

Âmir-memur ilişkilerinde, âdâb-ı muâşeret yönünden önemli olan konulardan biri de âmirinden talep edeceği şeylerde haddini bilmektir. Ehil olmadığı, yapamayacağı, ilmen ve aklen üstesinden gelemeyeceği görevi istemek, emanetin ehline verilmesine⁸⁵ engel teşkil edeceği için âmiri zor durumda bırakabilir; o sebeple her kişi bu konuda taleplerine dikkat etmelidir. Başkalarına üstünlük sağlamak, nefsinin tatmin etmek gayesi ile görev asla talep edilmemelidir; özellikle ihtirasla, aşırı istek göstererek görevin verilmesine bile manidir. Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz demiştir ki, biz bu emaneti ihtiras sahiplerine vermeyiz. Fakat gerçekten ehil olduğu ve hakkını verebileceğine inandığı bir görevi istemek ise, İslam Hukukçularının ekserisinin kanaatine göre mekruh değildir. Özellikle de görev kendisi dururken ehil olmayan veya zaafiyetleri sebebiyle hakkını vermeyeceği birilerine verilecekse, mutlaka istenmelidir. Çünkü siz ehil olmanıza rağmen iffetli davranıp talep etmeyecek olursanız görevden kaçmış ve emanetin zayi edilmesine göz yummuş olursunuz. Bu da emanate riayetsizlik sayılır.

“Kral: ‘Onu bana getirin de kendime danışman yapayım.’ dedi. Yusuf ile baş başa konuşunca: ‘Sen, şu andan itibaren yanımda itibarlı, onurlu ve güvenli bir kişisin.’ deyince Yûsuf (as) da:

قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ

‘Beni ülkenin hazinelerinin başına tayin et; çünkü ben iyi bir koruyucuyum; bu konuda bilgi sahibiyim.’ dedi.”⁸⁶

Kral rüyasında görmüştü ya!⁸⁷ İleride yaşanacak olan bolluk yıllarında mahsul iyi korunup değerlendirilmeli ki, gelecek olan kıtlık yıllarında halk sıkıntı çekmesin. O zaman için devlet mekanizmasında bu işe ondan daha layık ve ehliyetli birinin olmadığı muhakkaktı. Bunu ve kendisinin de kabiliyetini ve göreve ehliyetini iyi bildiği için kraldan devlet hazinesinin başına getirilmesini istemiştir.⁸⁸

Yusuf (as) görev talep ederken, asla hırs ve üstünlük peşinde değildi. Çünkü başkalarına karşı üstünlük ve hırs neticesinde görev talep etmek, edeben uygun olmadığı gibi Allah Teâlâ tarafından da verilmeyeceği ifade edilmektedir. Şöyle ki:

⁸⁵ Nîsâ, 4/58.

⁸⁶ Yusuf, 12/55.

⁸⁷ Yusuf, 12/43-56.

⁸⁸ Mâverdi, *Ahkâmu's-Sultaniye*, s. 83.

تِلْكَ الدَّارُ الْأَخْرَجَةُ نَجْعُهَا لِلدِّينِ لَا يُرِيدُونَ غُلُوبًا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ

“İşte ahiret yurdu. Biz onu, yeryüzünde ululuk taslamayan ve bozgunculuğu istemeyen kimselere vereceğiz. Akıbet, elbette Allah’a karşı gelmekten sakınanlarıdır.”⁸⁹

“Vâlilerden, kudreti bulunan insanlardan adl-u tevâzu sahibi bulunanlar hakkında nazil olan”⁹⁰ bu âyet-i kerîme, Firavun gibi halkı zulüm ve istibdâd yapmak isteyen kimselere görev verilmeyeceğinden, insanları öylelerinin zulmüne terk etmenin doğru olmayacağından bahsetmektedir.

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz: “Allah’a yemin olsun ki, biz bu vazifeyi isteyene ve ona haris olana vermeyiz”⁹¹ hadis-i şerifleriyle bu konudaki tavrını açık bir biçimde ortaya koymuştur. Özellikle isteyenlere de şöyle buyurmuştur: “Siz imâret (âmir olmak) için özen gösteriyorsunuz. Kıyamette mutlaka nedâmet olacağını da biliniz.”⁹²

Bu âyet-i kerîme ve hadis-i şerifler, insanlara üstünlük kurmak ve bundan istifade etmek için görev talep etmenin hoş bir şey olmadığını, mutlaka sorumluluğunun büyük olduğunu beyan etmektedir. Kendinden daha ehliyetli birisi olmadığı yahut özellikle kendisine tevdi edildiği zaman Müslümanlara hizmet gayesiyle görev almaksa her Müslümanın vazifesidir. Yapamam diye kaçınmak doğru olmaz. Rasûlullah, böylelerine Allah Teâlâ’nın kesinlikle yardım edeceğini haber vermektedir.⁹³

e. Her Zaman ve Her Yerde Saygı Gösterilmeli

Âmirin yanında nezâket kurallarına dikkat edip saygısızlık sayılabilecek her türlü davranıştan sakınmak da her Müslümanın uymak zorunda olduğu âdâptandır. Çünkü izin almadan önüne geçmek, sözünü kesmek, yüksek sesle ve el kol hareketleriyle konuşmak, makam ve mevkiine aldırış etmeden alelâde bir insanla konuşuyormuşçasına bağıra çağıra konuşmak, devamlı olarak konuşup rahatsız etmek, gereği yokken lâfa karışmak, başkalarının yanında mahcup edecek tarzda ona karşı lâubâli söz ve davranış ve hareketlerde bulunmak v.s. İslam’da, dolayısıyla bizim kültürümüzde büyüğe saygısızlık ve hakkını çiğnemek anlamına geleceğinden bu tür hareketler

⁸⁹ Kasas, 28/83.

⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, V/3758.

⁹¹ Buhârî, Ahkâm, 8, VIII/107.

⁹² Buhârî, Ahkâm, 8, VIII/107.

⁹³ Buhârî, Ahkâm, 8, VIII/107.

dinen ve edeben hoş karşılanmamış ve Allah Teâlâ tarafından yasaklanmıştır. Şâyet âmir durumunda olan şahsın hatası, görülmüş ve mutlaka söylenmesi de gerekiyorsa edebi muhafaza ederek söylemek gerektiği ve şekli İmam-ı Âzam tarafından şöyle beyan edilmiştir: *“Amirinde ilme muvafık olmayan bir şey gördüğün vakit, onu kendisine itâatinle beraber an. Çünkü onun eli senin elinden kuvvetlidir. Ona ‘Ben senin hâiz bulunduğun şeyde sana itâat ediciyim ancak gidişatında ilme muvafık olmayan bir şey arzedeceğim’ dersin ve bunu âmirin yanında bir kerre yaparsın, kâfidir. Zira muvazebetle devam edersen belki sana kahredebilirler. Bunda da dinin kâli olur. Şâyet senin dinde ciddiyetini ve emr-i bi'l-ma'ruf konusunda hırsını anlamak için onu bir iki kere daha yaparsa bir defa daha yanına yalnızca gir ve dinde nasihat et.”*⁹⁴

İmam Yûsuf'a vasiyetnamesinde yapmış olduğu bu tavsiyesiyle İmam-ı Âzam Hazretleri bizlerin şu konularda dikkatlerimizi çekmiş oluyor:

- a) İtâati hiçbir zaman terk etmemek.
- b) Hatasını belirtmeden önce, itâat etmekte olduğunu ve edeceğini bizzat sözle de ifade etmek.
- c) Uygun bulmadığı davranış veya sözünü kendi zannına göre değil de ilme ve şer'a kıyasla kötülüğünü açıklamak.
- d) Afedersiniz, deyip müsâade isteyerek söze başlamak.
- e) Hiç kimsenin olmadığı yerde ve bir defaya mahsus olmak üzere konuşmak.
- f) Devamlı olarak tenkid etmemek.

Ancak edeb kuralları çerçevesinde amirine hatasını söylemek mümkündür ve o takdirde olumlu bir sonuç beklenebilir. Zira biliyoruz ki, çoğu zaman iyi niyetle girilen ve samimiyetle girilen birçok iş, âdâbına uyulmadan yapıldığı için fiyasko ile neticelenmektedir. Özellikle âmirilere karşı yapılan böyle bir hareket, çoğu zaman bir cesaret mes'alesi olacağından bilhassa dikkatli olmakta yarar vardır. Çünkü kendinden ilim ve mevki bakımından aşağıda olan birisi tarafından tenkid edilmek bazan hazmedilmeyip hissi davranışlara sebep olabilir.

⁹⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX/6051.